Cris, god. XIII., br. 1/2011., str. 194 - 205

O Kalničkom gorju 1780-ih godina: prilozi povijesti okoliša

HRVOJE PETRIĆ
Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb
hpetric@ffzg.hr

Izvorni znanstveni članak
Original scientific paper

Primljeno/*Recieved*: 20. 11. 2011.
Prihvaćeno/*Accepted*: 27. 12. 2011.

U ovom članku autor najprije daje prikaz prirodnogeografske osobitosti s pokušajem rekonstrukcije stanja okoliša početkom 1780-ih godina, a nakon toga obrađuje ranonovovjekovne procese antropizacije Kalničkog gorja. Autor na primjeru Kalničkog gorja pokušava dati prilog definiranju modela istraživanja povijesti okoliša peripanonskih gorskih prostora u ranom novom vijeku. U članku autor najprije promatra prirodnogeografske osobitosti s pokušajem rekonstrukcije stanja u ranome novom vijeku, a nakon toga prati ranonovovjekovne procese antropizacije Kalničkog gorja.

Ključne riječi: Kalničko gorje/Kalnik, rani novi vijek, povijest okoliša, historijska geografija, socijalna geografija, kulturna geografija, planine

Ovaj članak pokušaj je prikaza stanja Kalničkog gorja početkom 1780-ih godina. Osnovno istraživačko pitanje glasi: Kako je izgledalo Kalničko gorje sa svojim prigorjem početkom 1780-ih godina?[1] U radu ću najprije predstaviti temeljne prirodnogeografske osobitosti Kalničkog gorja s pokušajem rekonstrukcije stanja početkom 1780-ih godina te pokušati uočiti ranonovovjekovne proceste antropizacije Kalničkog gorja.

U ovom radu zanima nas problematika Kalničkog gorja promatrana kroz pristup povijesti okoliša[2] koliko to izvori dopuštaju u ranom novom vijeku, tj. u razdoblju od 16. do 18. stoljeća. Iako je od sredine 20. stoljeća bilo uspješno izvedenih istraživanja planinskih ili prigorskih prostora od strane geografa u Hrvatskoj, njihova istraživanja bila su usmjerena prvenstveno na 19. i 20. stoljeće.[3] Na isto razdoblje koncentrirana je odlična knjiga o povijesti okoliša planina Sredozemlja Johna R. McNeilla koja može poslužiti kao obrazac za slična istraživanja i u Hrvatskoj.[4] Vezano

1 Ponešto izmijenjena verzija ovoga rada objavljena je na engleskom jeziku: Hills of Kalnik in Early Modern Age: Contributions to Environmental History, *Ekonomska i ekohistorija*, br. 6, Zagreb-Samobor, 2010., str. 36-54.

2 Osnovne informacije o povijesti okoliša: John McNeill, Observations on the Nature and Culture of Environmental History, *History and Theory,* 42/4, Middletown, 2003, str. 5-43; Donald Hughes, *What is Environmental History?*, Cambridge, 2006; Verena Winiwarter, *Approaches to Environmental History: A Field Guide to Its Concepts*, People and Nature in Historical Perspective (ed. Péter Szabó and József Laszlovszky), Budapest, 2003., str. 3-22; Robert Delort, Francois Walter, *Povijest europskog okoliša*, Zagreb: Barbat, 2002, str. 263-274; Shepard Krech, John R. McNeill, Carolyn Merchant, *Encyclopedia of World Environmental History,* vol. 1-3, London, 2003; Ian G. Simmons, *Globalna povijest okoliša*, Zagreb: Disput, 2010.

3 Ivan Crkvenčić, *Prigorje planinskog niza Ivančice*, Zagreb: Geografski institut Sveučilišta u Zagrebu, 1958.; Veljko Rogić, *Velebitska primorska padina*, Zagreb: Geografski institut Sveučilišta u Zagrebu, 1958.

4 John R. McNeill, *The Montains oft he Mediterranean World. An Environmental History*, Cambridge University Press, 1992.

za istraživanja ekohistorijskih aspekata planinskih područja u ranom novom vijeku, bitni se pomaci mogu uočiti tek posljednjih godina. Problem pristupu povijesti okoliša planine u ranom novom vijeku uspješno je definirao Drago Roksandić,[5] a razrađuju ga i drugi istraživači, poput Marka Šarića. [6]

Kalničko gorje, u daljnjem tekstu Kalnik, nalazi se u sjeverozapadnom dijelu Republike Hrvatske, a osnovni smjer protezanja mu je jugozapad--sjeveroistok.[7] Kalnik se sastoji od niza ogranaka koji se na istoku postupno dodiruju s Bilogorom, a na zapadu s Medvednicom i Ivančicom. Granicama Kalnika možemo smatrati dravsku nizinu na istoku, odnosno gornji tok rijeke Lonje na zapadu i dolinu rijeke Bednje na sjeveru. Teško je odrediti granicu prema jugu jer glavni masiv na mnogim mjestima postupno prelazi preko prostranog humlja u okolne ravnice. Južna granica kalničkih prigorskih ogranaka proteže se sve do grada Križevaca. Prigorje je na nekim mjestima izduženo i preko 20 km prema jugu te postupno prelazi u Lonjsko-čazmansku zavalu. Duljina Kalnika od dravske ravnice na istoku do prijevoja Paka na zapadu iznosi oko 30 km.

Kalnik je dio žumberačko-medvedničko-kalničkog gorskog niza, a pruža se u smjeru sjeveroistok-jugozapad, tzv. »medvednički« ili »balatonski« smjer pružanja. Zanimljivo je istaknuti da je smjer pružanja susjednih gorskih nizova drugačiji, npr. smjer pružanja Bilogore okomit je na Kalnik, dok gorski niz Stahinčica-Ivančica ima smjer pružanja istok-zapad. Karakteristika planina Kalnika, Bilogore, Ivančice i Medvednice je što su sve relativno niske, dvije posljednje s najvišim vrhom jedva prelaze 1 000 metara nadmorske visine. Prostor koji svojim prigorjima zatvaraju Medvednica, Ivančica i Kalnik tijekom ranog novog vijeka bio je jedan od najgušće naseljenih u regiji, a takvo je stanje ostalo i do danas. Viši i sunčaniji uži prigorski prostori, posebice na kontaktu trupa i prigorja, imali su najjaču koncentraciju stanovništva u srednjemu vijeku, a s toga se prostora tijekom ranog novog vijeka naseljenost širila na ostale dijelove prigorja i dolinske zone.[8]

Tercijarna tektonska gibanja bila su osobito izražena u prostoru horsta Kalnika koji je u osnovi sastavljen od mezozojskih stijena-vapnenca iz jure i krede.[9] Kalnik je uglavnom sastavljen iz fliških paleogenih i neogenih naslaga ispod kojih izbijaju dva pojasa trijaskih dolomita, vapnenaca i promjenjivih krednih slojeva. Rub gore prema dolini Bednje prate izljevi eruptivnih stijena.[10]

U središnjoj prigorskoj zoni te u susjednim prigorjima Kalnika u srednjem vijeku i početkom ranog novog vijeka bilo je smješteno više važnih

5 Drago Roksandić, Dinara kao ekohistorijski problem-ranonovovjekovni kartografski aspekti, *Radovi-Zavod za hrvatsku povijest*, 32-33, Zagreb, 2000., str. 333-343; Drago Roksandić, *Triplex Confinium ili o granicama i regijama hrvatske povijesti 1500-1800*, Zagreb: Barbat, 2003., str. 53-71.

6 Marko Šarić, Ekohistorijski osvrt na planine i morlački svijet, *Dalmatinska zagora. Nepoznata zemlja*, Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2007, str. 221-231.

7 Radovan Kranjčev, *Kalnik. Iz prirodne baštine Kalničkog gorja i prigorja*, Koprivnica: Ogranak Matice hrvatske Koprivnica, 2008, str. 5-6.

8 Milan Vresk, Geografska studija užeg područja, *Generalni prostorni plan memorijalno-turističkog područja Kalnik*, Zagreb: Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1972, str. 77.

9 Dragutin Feletar, Koprivnica, *Podravina*, Koprivnica, 1973., str. 280-283; Ivan Eleršek, Prikaz geologije ludbreškog područja s posebnim osvrtom na pojave mineralnih sirovina, *Ludbreg,* Ludbreg, 1984, str. 27-37.

10 Josip Roglić, *Geomorfološke tem*e, Zagreb: Izdavačka kuća Meridijani, 2005, str. 465. »U slučaju Kalnika (643 m) radi se o horstu koji pokazuje inverziju u strukturnom planu. Po svemu sudeći, današnje područje gorskog masiva bilo je dio jedne kratogene sinklinalne zone koja je tijekom mezozoika bila područje taloženja debele serije sedimenata (vapnenci i dolomiti). Ovi su sedimenti u alpskoj orogenezi tijekom neogena i kvartara bili poremećeni i izdignuti. Za izdizanje Kalnika bili su važni uzdužni rasjedi SI-JZ. Niz manjih regionalnih rasjeda razlomili su blok na dva reljefno vrlo izrazita dijela-plasine, tzv. Centralni greben i Subotički horst. Mlađa rasjedna-tektonika, praćena magmatskim prodorima, vjerojatno je uvjetovala ekshumaciju mezozojske jezgre od tercijarnog sedimantacijskog plašta. Erozijsko-derzijski procesi koji su dijelom i neotektonikom predisponirani i usmjereni, raščlanili su gorski masiv na niz usporednih grebena i dolina odovarajuće geneze.« Andrija Bognar, Tipovi reljefa kontinentskog dijela Hrvatske, *Spomen-zbornik proslave 30. obljetnice Geografskog društva Hrvatske,* Zagreb: Geografsko društvo Hrvatske, 1980., str. 56.

centralnih gradskih naselja tipa trgovišta-Donja Rijeka, Brezovica (danas Kalnik), Miholec, Glogovnica itd. U ranom novom vijeku sva spomenuta naselja izgubila su status centralnih gradskih naselja te se centralitet ovoga kraja u najvećoj mjeri koncentrirao na južnom rubu prigorja Kalnika, u Križevcima.[11]

Kalnik je u ranom novom vijeku predstavljao svojevrsnu poveznicu gradskih naselja smještenih uglavnom na njegovim rubovima: Križevci su smješteni na jugoistočnom rubu Kalnika, Koprivnica na sjeveroistočnom rubu Kalnika, Ludbreg na sjevernom rubu Kalnika, Vrbovec na južnom rubu, a manji gradski centri, poput Varaždinskih Toplica, smješteni su na zapadnom rubu. Kalnik je planina koja simbolički i prostorno integrira. Iz ovog nabrajanja vidljivo je da su tijekom ranoga novog vijeka sva gradska naselja vezana uz Kalnik bila na njegovim rubovima. Situacija prije 17. stoljeća bila je drugačija jer su i na samom Kalniku egzistirala gradska naselja, primjerice, Brezovica ili Reka koja su izgubila gradski status još u 16. stoljeću.

Na Kalniku možemo razlikovati: 1) trup gore (uže jezgre) ili rasjedno-borani gorski masiv mezozojskog nabiranja, 2) predgorska stepenica-prigorje i 3) predgorska sepenica-podgorje.[12] Iz perspektive povijesti okoliša granicom trupa (uže jezgre) Kalnika mogli bismo uzeti i kriterij visine od približno 400 metara nadmorske visine jer otprilike do te visine dopiru poljoprivredne kulture. U tom bi slučaju duljina trupa Kalnika bila oko 20 kilometara, a širina između 4 i 9 kilometara. U okolnom krajoliku morfologijom i visinom izdvaja se južni greben koji počinje vrhom Pusta Barbara na zapadu i proteže se preko najvišeg vrha, odnosno Kalničke grede prema Velikom Brdu. Ovaj dio predstavlja jedini stjenoviti dio Kalničkog gorja, ali on nije cjelovit, već ispresijecan. Unatoč tome, taj dio dominira okolicom pa i stanovništvo koje živi južnije, u prigorskom dijelu Kalničkog gorja, samo taj prostor naziva Kalnikom. »Uzrok je toj morfologiji u geološko-petrografskoj slici kraja. Ovaj greben, ili točnije niz vrhova i grebena, izgrađen je od gornjokrednih vapnenaca i kr-šnika, koji su zaostali kao najčvršći, i na erozi-ono-denudacione procese najotporniji, a protežu se u uskom pojasu od Puste Barbare do iza Velikog Brda.«[13]

U reljefu trupa Kalnika moguće je zapaziti »nekoliko nizova grebena, gorskih kosa, izdvojenih vrhova, te nekoliko duboko usječenih potočnih dolina. Iako najuži vrhovi ne prelaze 650 m, ipak za Kalnik možemo reći da ima veoma dinamičan reljef. Najveći grebeni i nizovi vrhova pružaju se u smjeru jugozapad-sjeveroistok, dakle kao i gora, a najveći broj potočnih dolina ima okomiti smjer pružanja. Inače, širina trupa Kalnika povećava se od jugozapada prema sjeveroistoku, a širina najužeg dijela (na potezu Možđenec-Sudovec) iznosi oko 5 km.«[14]

U središnjem dijelu najviši vrhovi su Vranilac ili Kalnik (643 m), Peca (624 m) i Bračev vrh (608 m). Ostali vrhovi niži su od 600 metara nadmorske visine: Vuklec (572 m), Ljubelj (558 m), Podrevec (547 m), Ljuba Voda (546 m), Korenić (539 m), Malinac (531 m), Velika Špica (529 m), Sola (503 m), itd.[15] Ispod južnog grebena formirana su sela Kalnik (nadmorska visina 359 m), Kamešnica (215 m), Obrež (279 m), Vojnovec (380 m), Hiža-

11 Zdenko Balog, *Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku*, Križevci: Matica hrvatska Ogranak Križevci, 2003; Hrvoje Petrić, Trgovišta i stupanj urbanizacije u Slavonskoj krajini (Varaždinskom generalatu) i Križevačkoj županiji u 17. stoljeću, *Podravina*, 15., Meridijani, Koprivnica, 2009, str. 39-63.

12 Kalnik je moguće uključiti među rasjedno-borane gromadne sredogorske masive mezozojskog nabiranja homogenog tipa. Andrija Bognar, Tipovi reljefa kontinentskog dijela Hrvatske, *Spomen zbornik o 30. oblje-tnici Geografskog društva Hrvatske 1947-1977*, Zagreb, 1980., str. 56.

13 Zvonimir Badovinac, Marinka Kamenarić, Zvjezdica Mikulić, Ivica Bralić, Zaštita prirode, Generalni prostorni plan memorijalno-turističkog područja Kalnik, Zagreb: Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1972, str. 21.

14 Milan Vresk, Geografska studija užeg područja, Generalni prostorni plan memorijalno-turističkog područja Kalnik, Zagreb: Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1972., str. 77.

15 Topografska karta 1:100.000 (Varaždin-271), Vojnogeografski institut 1973; Podaci dobiveni terenskim istraživanjem.

novec (260 m), Gornja Rijeka (206 m), Sudovec (234 m) i druga.[16]

Među vrhovima u trupu Kalnika mogu se zapaziti tri niza paralelnih, iako ne potpuno povezanih vrhova. Prvi niz je najviši i on predstavlja Kalnik u užem smislu s najvišim vrhom kao dominantnom točkom te se proteže od rijeke Lonje na jugozapadu do potoka Glibokog na sjeveroistoku. U tom nizu su vrhovi i grebeni: Bela Gorica (423 m), Mali Kalnik (429 m), Veliki Kalnik (643 m), Kalnička greda (547 m), Veliko brdo (408 m) i Gradec (368 m). Drugi niz moguće je započeti Oštrim vrhom te nastaviti vrhom Ljuba voda te vrhovima Korenić (539 m), Peca (620 m), Malinec (531 m), Porutine (491 m) i Kamenjak (430 m). Treći niz počinje s Velikim Drenovcem, a nastavlja se na Ljubelj (558 m), Drobno kamenje i Glavicu (437 m). Valja istaknuti kako visinska razlika između najviših vrhova i prigorja iznosi 300 metara. »Osim vrhova i grebena u reljefu Kalnika značajne su i duboko usječene potočne doline, koje povećavaju dinamiku reljefa. Zanimljivo je da najveći broj potočnih dolina ima okomit smjer pružanja na goru. Jedino potok Ljuba ima u trupu smjer otjecanja istok-zapad, i to samo u gornjem toku. Potočne i riječne doline usječene su do sredine trupa. Njihova je karakteristika da su duboke, a strane su im strme. Kamešnica, potok Ljuba, Drenovec, Kalnik i potok Petkovec najdublje su se usjekli u trup gore.«[17]

Moguće je ustanoviti da je glavni predstavnik prvobitnog vegetacijskog pokrivača Kalničkog gorja, iako u novije vrijeme prilično devastiranog, bjelogorična šumska zajednica. Najveći dio Kalničkog gorja danas je prekriven šumskim površinama. U najvišim gorskim dijelovima od bjelogorice prevladava bukva, a od crnogorice smreka, ariš i bijeli bor. Na brežuljkastim prigorjima i nižim pobrđima uz vinovu lozu prevladavaju hrast kitnjak, grab, bagrem i vinova loza, dok na vlažnim, nešto ocjeditijim prostorima između prigorja i vodotokova rastu hrast lužnjak, brijest, jasen te žitarice. Na vlažnom plavljenom prostoru uz vodene tokove prevladavaju joha, topola, vrba i livade.[18]

Kalnik ima jedno od najrasprostranjenijih prigorja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Duljine je od oko 30 km, a na jugozapadu povezano je s prigorjem Medvednice. Kalničko prigorje građeno je od tercijarnih naslaga, prvenstveno od lapora, pijeska i gline koji se lako ispiru i podložni su eroziji. Potoci koji izviru u podnožju trupa ili trupu Kalničkog gorja teku najčešće prema jugu i pripadaju slivu rijeke Save. Ti su potoci udubili svoja korita u mekanom materijalu i time disecirali prigorski kraj. »Diseciranje se u pravilu vršilo u smjeru utjecanja vode, tj. prema jugu. Zbog toga se na čitavom prigorju izmjenjuju udubljene potočne doline i izdužena rebra, a ponegdje i izdvojeni vrhovi. Potočne doline su vlažne i znatnim dijelom, osobito prema jugu, nepogodne za razvoj naselja i putova. Naselja su se zbog toga razvila na višim i ocjeditim zonama, na rebrima i brežuljcima. Prosječne apsolutne visine brežuljaka i rebara iznose u prigorju oko 250 m, a prema jugu opadaju, tako da su u okolici Križevaca na oko 200 m. Osobina prigorja, koje se proteže otprilike od sela Čanjevo do Apatovca, je gusta naseljenost i diseciranost mnogobrojnim potocima. Prigorje je vezano uz trup Kalničkog gorja, a dugo je oko 20 km. Ogranci mu se protežu na jug u dubinu Lonjsko-čazmanske zavale.«[19] Na tom se području u novije vrijeme razvio prigorski regionalni identitet.[20]

16 Mirko Korenčić, *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1979, str. 799-800.

17 Milan Vresk, Geografska studija užeg područja, str. 77.

18 Adolf Malić, Milan Vresk, Geografska studija regije, *Generalni prostorni plan memorijalno-turističkog područja Kalnik*, Zagreb: Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1972, str. 61.

19 Milan Vresk, Prigorje Kalnika. Razvoj stanovništva u uvjetima »agrarne gladi« i deagrarizacije, *Radovi Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu*, 13, Zagreb, 1976, str. 139; Milan Vresk, *Geografska studija užeg područja*, str. 77-78.

20 Nikola Žulj, *Križevci i kalničko Prigorje*, Križevci: Veda, 2006, str. 7. Pod pojmom Kalničkog Prigorja obuhvaćena su naselja i gradovi s južne strane Kalnika kojima pripadaju grad Križevci i općine: Gornja Rijeka, Kalnik, Sveti Petar Orehovec i Sveti Ivan Žabno. Po mom mišljenju, u geografskom smislu, pripadnost Općine Sveti Ivan Žabno Kalničkom Prigorju je upitna jer je ta Općina u cijelosti smještena na području ogranaka Bilogore.

Iako se pojam podgorja obično veže uz sjeverne strane gorskih masiva, smatram da je kalničko podgorje moguće podijeliti na dva sektora: sjeverni i sjeveroistočni. Sjeverni sektor proteže se od Ludbrega do Novog Marofa, strm je i uzak, prosječne širine 2-3 km. Diseciran je potocima koji teku prema rijeci Bednji. Budući da je dolina ove rijeke vlažna i nepovoljna za razvoj naselja, ona su se tijekom ranog novog vijeka razvila duž rebara Kalnika, na prostoru gdje se nalaze i najpristupačnije poljoprivredne površine.[21] Na taj se prostor u najnovije vrijeme proširio zagorski regionalni identitet te ga i najnovije izdanje encikopedije svrstava u Hrvatsko zagorje.[22]

Sjeveroistočni sektor kalničkog podgorja, neki ga smatraju sektorom prigorja, proteže se od toka rijeke Bednje do potoka Koprivnica (Koprivnička Rijeka), odnosno otprilike od Velikog Poganca do dravske doline. Taj je dio podgorja sužen i zatvoren Bilogorom, diseciran je i slabije naseljen. U kontaktnoj zoni sjeveroistočnog kalničkog podgorja i dravske ravnice razvila se najgušća naseljenost.[23] Tijekom ranog novog vijeka na tom kontaktnom području postojao je jedan grad (Koprivnica) te dva trgovišta (Ludbreg i Rasinja).[24]

Iako neki taj prostor nazivaju Ludbreško-koprivničko humlje,[25] smatram da ga je bolje preciznije podijeliti na Koprivničko humlje (između potoka Glibokog i željezničke pruge Koprivnica-Križevci-Zagreb) i Ludbreško humlje (između potoka Glibokog i rijeke Bednje). Brojni potoci koji izviru u sjeveroistočnom kalničkom podgorju teku najčešće prema potocima Glibokom i Koprivnici čiji su pak tokovi usmjereni prema sjeveroistoku i pripadaju slivu rijeke Drave. Većina tamošnjih naselja razvila se na blažim prisojnim padinama brojnih brežuljaka i rebara,[26] a šumske površine oko njih iskrčene su još u ranom novom vijeku, kad je definirana i većina današnje mreže naselja u tome dijelu podgorja. Stanovništvo najvećega dijela sjeveroistočnog sektora kalničkog podgorja ima regionalnu svijest pripadnosti Podravini.

Starosjedilačko stanovništvo do kraja 16. stoljeća zadržalo se uglavnom u sjevernom i zapadnom dijelu Kalničkog gorja. Najintenzivnije bili su depopulirani istočni i jugoistočni dio gorja koji su i najotvoreniji prema podravskoj ravnici odakle su najčešće dolazili osmanski prodori. Demografska revitalizacija istočnog dijela Kalnika započela je još sredinom 16. stoljeća doseljavanjem prvih skupina pravoslavnog vlaškog stanovništva. Isto je stanovništvo u većem broju naselilo jugoistočni dio, a dijelom i središnji dio Kalničkog gorja krajem 16. i početkom 17. stoljeća. Vlaško srpskopravoslavno stanovništvo, uz ranije depopulirane kalničke prostore, naselilo je i susjedna slabo naseljena bilogorska područja. Vlasi su se u manjim skupinama na ove prostore doseljavali i kasnije. Iako su sačuvali dio starosjedilačkog stanovništva, i zapadni i sjeverni dio Kalničkog gorja tijekom cijelog 17. stoljeća bili su izloženi intenzivnijoj kolonizaciji pretežito katoličkog stanovništva raznolikog podrijetla. Procesima kolonizacije tijekom 17. stoljeća formirat će se pretežito srpskopravoslavnim Vlasima naseljena zona istočnog dijela Kalničkog gorja te pretežito katoličkim stanovništvom naseljeni ostali dijelovi Kalnika.

Zbog što bolje ilustracije sela ispod Kalničkog gorja i njihovog okoliša, usredotočit ću se na nekoliko opisa seoskih naselja oko najvišeg dijela Kalničkog gorja koja su bila dio civilne Hrvatske (Križevačke županije). Selo Kamešnica leži »raštrkano naokolo na padinama gore zvane Kalnik, ima solidno građenu crkvu, iz koje se, doduše, može zapriječiti put na kojemu ono leži i koji vodi prema Kalniku. Crkva i selo nadvišeni su sa svih strana. Potok Kamešnica, koji teče na istočnoj strani i koji još povećim dijelom tvori graničnu razdjelnicu Varaždinskoga generalata i Križevačke županije, u ovdašnjem je kraju širok tri hvata i dubok dvije stope, ima pjeskovito dno i dvije, katkad i tri stope visoke obale. Preko njega se za suha vremena može prijeći samo tamo gdje su na

21 Milan Vresk, *Geografska studija užeg područja*, str. 78.
22 *Hrvatska enciklopedija*, sv. 4 (Fr-Ht), Zagreb: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 2002., str. 752.
23 Milan Vresk, *Geografska studija užeg područja*, str. 78.
24 Hrvoje Petrić, Trgovišta i stupanj urbanizacije u Slavonskoj krajini (Varaždinskom generalatu) i Križevačkoj županiji u 17. stoljeću, str. 39-63.
25 Radovan Kranjčev, Kalnik, str. 101.
26 Milan Vresk, Geografska studija užeg područja, str. 78.

planu označeni gazovi. Put koji vodi prema Kalniku po prirodi ima čvrsto, kamenito tlo, široku kolotečinu i u svako je doba uporabljiv za teretna kola. Ostali putovi imaju promjenjivo tlo, čas kamenito, čas glibljivo. Imaju usku kolotečinu i moraju proći vrlo strmim padinama sasvim iskvarenim od kiše i punim rupa. Njima se lošim seljačkim kolima može voziti u suho doba, ipak u svako se doba može jahati. Okolna gora ili više padine koje se pružaju naovamo s visoke gore Kalnika, naizmjence dominiraju jedne nad drugima.«[27]

Zapadnije je selo Potok »udaljeno četvrt sata od Kamešnice, punih četvrt sata od Šoprona, nepunih pola sata od Kalnika, nepunih pola sata od Hrgovca. Selo je položeno na blagoj uzvisini, koja se spušta ovamo s brda Mačka, nema solidne zgrade i nadvišeno je sa svih strana. Potočić koji dotječe ovamo od Kalnika, i koji se ispod sela naziva Veliki đol, uopće nema važnosti i preko njega se na svim mjestima može prijeći kolima i na konju. Putem prema Hrgovcu u suho se doba može voziti teškim kolima, ima, međutim, spužvasto tlo koje ne izdrži vlagu i u kišno se doba sasvim duboko razmekša, te se u to doba može rabiti još samo lakim kolima. Ostali putovi imaju kamenito tlo, no usku kolotečinu. Njima se također može proći samo lakim kolima. Šume koje pokrivaju okolne gore imaju niska stabla i gusto su zarasle žbunjem.«[28]

Obližnja sela Šopron i Kalnik smještena točno ispod najvišeg vrha Kalničkog gorja visokog 643 m »nisu znatno udaljena jedno od drugoga. Njihovi se položaji protežu punih četvrt sata nadaleko. Od susjednih su, pak, mjesta udaljena: četvrt sata od Kamešnice, punih četvrt sata od Obreža, četvrt sata od Potoka, dva sata od Ljubešćice (14. sekcija). Leže na još prilično visokoj padini gore zvane Kalnik. Kod sela Kalnika nalazi se župna crkva i župni dvor, kapela, stara gradina te uz nju novi dvorac okružen prstenastim zidom, potom udaljena kapela Sv. Martina, sve građene solidno. Uostalom, to se selo sastoji od sasvim rijetkih, raštrkanih kuća. Seoce Šopron nema solidne zgrade, no također je na vrlo povišenoj uzvisini, a oba sela nisu nadvišena ni s koje strane. Svi putovi koji ovamo ulaze mogu se zapriječiti iz tih solidnih zgrada. Nad kapelom zvanom Sv. Juraj, koja stoji u tom selu, dominira župna crkva i župni dvor. Nad župnom crkvom i župnim dvorom, pak, dominira dvorac. U dvorcu jedna divizija ima prostora za obranu, unutar ograde župne crkve pola divizije, a u četvrt sata od tih zgrada prstenastim zidom okruženoj crkvi Sv. Martina isto tako pola divizije. Iz potonje crkve Sv. Martina može se zapriječiti prolazni put koji vodi u Ljubešćicu. Svi izvori koji izviru u ovom kraju nemaju važnosti. Put u Obrež ima kamenito tlo, jako je urezan i pun rupa, a mora proći i nekim vrlo strmim brdskim padinama. Iste je kakvoće i potočki put. Put prema Ljubešćici ima kamenito tlo, no dalje postaje glibljiv, a u vlažno doba vrlo mek. Svi ti putovi imaju uske kolotečine i njima se može proći samo lakim kolima. Put prema Kamešnici ima, pak, kamenito tlo, široku kolotečinu i njime se u svako doba može proći teškim kolima.«[29]

Zanimljiv je i opis gorskog područja u blizini sela: »Gora Kalnik slična je zidu otoka. Ova gora i u ovdašnjem kraju ima vrlo mnoge i visoke, dijelom imenovane, a dijelom neimenovane glavice, koje su, međutim, pokrivene šumom. Isto su tako i strašno duboke i neprohodne jaruge obrasle šumom i cijeli taj divlji kraj nije naseljen. Goru se niti pješice niti na konju ne može proći izvan prolaznih putova. Šuma na vrletnom zidu kalničkoga brdskog hrpta na južnoj strani ima sasvim rijetka stabla, ipak gusto zarasla šipražjem. Šuma koja na sjevernoj strani pokriva goru sasvim rijetkim stablima ima pak visoka stabla i sasvim je gusto zarasla grmljem.«[30]

U susjedstvu zabilježeni su opisi triju sela koja su bila zapadnije od Kalnika. »Obrež je vrlo raštrkano selo, a Popovec i Vinarec sami po sebi leže na okupu (…) Nemaju solidne zgrade i nad njima dominira padina uz koju i na kojoj leže i koja se spušta ovamo s gore Kalnik. Bezimeni potok, koji

27 Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII.i XIX. stoljeća, Križevačka županija, pripremili Mirko Valentić, Ivana Horbec i Ivana Jukić, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004., str. 153-154.

28 Križevačka županija, str. 159-160.

29 Križevačka županija, str. 160-161.

30 Križevačka županija, str. 161.

izvire ispod sela Obreža, kod sela Vinarca postaje širok pet do šest koraka i dubok dvije stope, dobiva tri stope visoke, strme obale, ima kamenito dno te se preko njega može prijeći samo na mjestima gdje su na planu označeni prolazi. Putovi koji od Obreža vode prema Kalniku, Vojnovcu i preko gore imaju kamenito tlo i moraju proći vrlo strmim uzvisinama. Na najvećem su broju mjesta iskopani i puni rupa, k tome još imaju i usku kolotečinu i njima se može voziti samo lakim kolima. Put preko spomenuta potoka spaja se s cestom odmah kod mlina za žito, gdje se i taj potok spaja s potokom koji se ovamo spušta od Finčevca, ima glibljivo tlo i vodom ga natapaju potoci tijekom prelijevanja. Njime se isto tako do spajanja s cestom može voziti samo lakim kolima. Put prema Vukovcu ima, pak, čvrsto tlo, široku kolotečinu i u svako je doba uporabljiv teškim kolima. Brda Vinarci i Stražinec u ovdašnjem su kraju najviša brda, no prekrivena su šumom. Ta je šuma miješana od niskih i visokih stabala i sasvim je gusto zarasla žbunjem.«[31]

Sela Vojnovec i Hižanovec »nisu međusobno razdvojena, niti su raštrkana (…) Nemaju solidne zgrade i nadvišena su sa svih strana. Potok zvan Rijeka koji tuda teče ima vrlo jak tok, širok je pet do šest koraka i dubok dvije stope, ima kamenito dno i neprimjetne obale. Na njemu se nalazi nekoliko mlinova, kod kojih su izgrađeni i razni mali drveni mostići da bi se moglo prijeći preko potoka. Mostovi su, međutim, u lošem stanju (…) Padine gore Kalnik dominiraju naizmjence jedna nad drugom. Samo mjestimice obrasle su sasvim rijetkim stablima.«[32]

Sela Štrigovec, Vukovec i Dropkovec »nisu znatno udaljena jedno od drugoga. Zadnjim su kućama udaljena samo nepunih četvrt sata (…) Izvan sela Dropkovca nalazi se solidno građena crkva, zvana Sv. Franjo, iz koje se može zapriječiti križevačka cesta, koja tuda prolazi, te obraniti ulaz u selo. Ona je, međutim, nadvišena sa svih strana. Potok Rijeka, koji teče na istočnoj strani, u ovdašnjem je kraju širok tri hvata, dubok dvije stope, njegovo dno postaje glibljivo i preko njega se može prijeći samo na mostovima, koji su, pak, svi u vrlo lošem stanju. Neimenovani potok koji teče na zapadnoj strani, pak, nevažan je i preko njega se u ovdašnjem kraju može prijeći i izvan prolaznih putova (…) Uzvisine u ovdašnjem kraju, glavice kojih su najčešće prekrivene šumom, naizmjence dominiraju jedne nad drugima. Malo naokolo raštrkane šume sastoji se od rijetkih niskih stabala i žbunja.«[33]

Selo Gornja Rijeka »udaljeno je četvrt sata od Črnčića, četvrt sata od Kostanjevca, pola sata od Donje Rijeke, pola sata od Vojnovca, pola sata od Vukovca. Selo leži na podnožju padine, koja se proteže ovamo s brda zvanog Reber. Ima solidno građenu crkvu sa zidanom ogradom i isto takav župni dvor, gostionicu i dvorac, koji na četirima uglovima ima okrugle tornjeve (rondele). Iz svih se tih zgrada mogu zapriječiti putovi koji ulaze u selo i križevačka cesta. Dvorac bi mogao primiti jednu diviziju, a župna crkva isto toliko posade. No, nad njima prstenasto naokolo dominiraju uzvisine. Neimenovani izvori, koji dotječu ovamo iz jaruga visoke gore, po sebi nemaju važnosti, no kada se spoje tvore potok koji se dalje niže zove Črnec, i koji, nakon što se u njega uliju još razna vrela, postaje malo-pomalo širok od dva do četiri hvata, dubok dvije stope, no koji se, pak, na sat udaljenosti produbljuje do tri stope. U ovdašnjem kraju potok još ima kamenito dno, no dalje niže ono postaje blatnjavo. Preko njega se može prijeći samo po prolaznim putovima naznačenim na planu i po mostovima. Svi su mostovi građeni od drva, no potpuno su u lošem stanju. Ribnjaci, koji se nalaze nedaleko od dvorca, duboki su pet do šest stopa i imaju blatnjavo dno, široki su najviše 30 hvata (...).«[34]

Zabilježen je i dio opisa Kalničkog gorja kraj Gornje Rijeke: »Od gora s ove strane najviša su brda Reber i Mali Kalnik. Doduše, na glavicama su prekrivena šumom, ipak se na njihovim nešumovitim padinama pruža sasvim pogodan vidik na južne krajeve, gdje se puno može otkriti. Ruševi-

31 Križevačka županija, str. 161-162.
32 Križevačka županija, str. 162.
33 Križevačka županija, str. 163.
34 Križevačka županija, str. 165.

ne stare gradine, koje se nalaze na brdskoj glavici Malog Kalnika, propale su i nemaju obrane. Niže gore naizmjence dominiraju jedna nad drugom. Šuma na visokoj, sjevernoj gori skroz je obrasla visokim stablima i sasvim gusto zarasla žbunjem. Raštrkana šuma na padinama, pak, ima niska i rijetka stabla i najčešće gusto žbunje.«[35]

Od ostalih opisa prigorskih dijelova Kalničkog gorja izdvojit ću selo Finčevec: »Brdo Vinarci u ovdašnjem je kraju s ove strane prekriveno šumom, no brdo Vučak je najviše. Okolne su šume obrasle srednje visokim stablima i sasvim su gusto zarasle žbunjem.« Kraj sela Bogačevo spominje se brdo Vučak: »U ovdašnjem je kraju najviše brdo, a nakon njega brdo zvano Strmec. Ta su brda, međutim, na svojim najvišim vrhovima s ove strane obrasla šumom. Te su šume obrasle visokim stablima sasvim gusto pomiješanim sa žbunjem kroz koje konjica bez putova ne može proći.« U blizini šest zaseoka (Donja Rijeka, Šatvari, Nemčevec, Jelaki, Bodvinci, Selnica) koja su se smatrala raštrkanim dijelovima sela Donja Rijeka, od gora je bilo »najviše brdo Bodvinski, no najvećim je dijelom obraslo gustim žbunjem i sasvim rijetkim stablima.« [36]

Zapadno od Gornje Rijeke, južno od vrha Sola visokog 503 m, u selu Kostanjevec zabilježeno je da tamošnje uzvisine Kalničkog gorja naizmjence dominiraju jedne nad drugima, a šume se sastoje samo od rijetkih, niskih stabala i sasvim gustoga grmlja. Slično je bilo i u zapadnije položenom selu Sudovec gdje je zapisano: »Od brdskih glavica u visokoj gori najviša su brda Pušina, Proščevina i Farnišće. Obrasla su, međutim, šumom. Okolna šuma ima visoka stabla i gusto je zarasla žbunjem.« Brdo Strno rebro i brdo Bota u okolici sela Čanjevo zabilježeni su najvišim dijelovima Kalničkog gorja. »Dominiraju i nad ovom okolicom i s njih se može pucati na križevačku cestu, koja tuda prolazi; s njih se pruža vrlo dobar vidik. Okolna šuma ima visoka stabla i gusto je zarasla žbunjem.«[37]

U smjeru rijeke Lonje, gdje je završavalo Kalničko gorje, nalazila su se sela Visoko, Vinično, Kračevec, Jeruzalem i Radešić. Posljednja dva sela bila su raštrkana »dijelom na uzvisinama, a dijelom u dolinama. Nemaju solidne zgrade i nad njima dominira brdski hrbat Bukovec (…) Okolni brdski hrpti naizmjence dominiraju jedan nad drugim, a od njih je pak najviše brdo Velišće. Okolna šuma ima najčešće visoka stabla sasvim gusto zarasla žbunjem.« Selo Vinično »je raštrkano na nekoliko uzvisina i u dolinama. Ima solidno građenu crkvu, koja, međutim, nije za obranu. Nad njom prstenasto naokolo dominiraju padine brda (...) Padine gora, od kojih je najviše brdo Bukovec, koje najviše i dominira, dominiraju tu naizmjence jedna nad drugom. Šuma, koja se na njima nalazi, ima niska stabla gusto zarasla žbunjem.« Vrh Kalničkog gorja zvani Bukovec dominirao je i nad selom Kračevec. Zabilježen je i dio Kalnika u okolici sela Visoko: »Gore s ove strane, od kojih je najviše brdo zvano Šatorišće, dominiraju naizmjence jedna nad drugom. Okolne šume imaju srednje visoka stabla sasvim gusto podrasla žbunjem. Kroz njih se konjicom ne može proći izvan prolaznih putova.«[38]

Istočnije od Kamešnice, u Križevačkoj pukovniji nalazila su se vojnokrajiška sela Osijek i Apatovec. U njihovom opisu nigdje se ne spominje naziv Kalnik za brdsko područje u kojem su se nalazila. Npr. nad Osijekom su dominirala »brda položena prema sjeveru. Od njih s brda Poljane i Mihaljskog brda pruža se dobar vidik na veću udaljenost prema jugu i zapadu.« Zabilježena je i »gorovita šuma prema sjeveru do granice s Civilnom dijelom.« Ona je bila obrasla »visokim stablima. Kroz nju se zbog visokih brda i dubokih jaruga ne može proći izvan prolaznih putova.« Nad selom Apatovec dominirala su »brda Hum, Gradec i Krement.« Dio kuća ovoga sela ležao je „na dugoj uzvisini. Ona se postupno spušta s brda Lipovca i dominira nad istočnim, zapadnim i južnim krajem. Prema sjeveru nad njome pak dominira prvospomenuto brdo Lipovac do vinograda na brdu Borovki(…) S brda Lipovca pruža se odavde vrlo dalek vidik, kako u Civilni dio,

35 Križevačka županija, str. 166.
36 Križevačka županija, str. 163-165.
37 Križevačka županija, str. 166-168.
38 Križevačka županija, str. 174-176.

tako i prema istoku i zapadu.«[39] Sjeverno od sela Osijek i Apatovec prostirali su se veliki šumski kompleksi, dok je oko samih naselja bilo iskrčeno područje.[40]

Još istočnije, u Đurđevačkoj pukovniji bila su vojnokrajiška sela Rasinjica, Ribnjak, Radeljevo Selo, Veliki Grabičani, Veliki i Mali Poganec, Botinovac, Koprivnička Rijeka i druga. Ona su se nalazila na istočnim ograncima Kalničkog gorja, ali stanovništvo nije imalo svijest da su brda u kojima žive dio ovoga gorja. U blizini Rasinjice i Ribnjaka spominje se brdo Rasinsko bilo, u okolici Velikog Poganca, Koprivničke Rijeke i Botinovca brda Borovka, Čisto hrašće, Poganačka šuma, Starčino brdo, Dugačko brdo, Viz, Kirin i Kolačko brdo.[41] Na tom prostoru su ogranci Kalničkog gorja koji su na kartama prikazani najvećim dijelom prekriveni gustim šumskim površinama, osim u dolini potoka Gliboki i Koprivnička Rijeka te u neposrednoj okolici oko pojedinih sela.[42]

Na najistočnijim ograncima Kalničkog gorja, opet bez svijesti stanovništva da im brda pripadaju ovoj gori, prema rubu dravske ravnice smjestila su se naselja koja su pripadala civilnoj Hrvatskoj, Križevačkoj županiji. U blizini sela Kučan i Hrastovsko zabilježeno je: »uzvisine položene s druge strane potoka Bednje, koje su još povezane s južnom gorom, dominiraju nad selom. No, nad njima opet dominira brdo zvano Gradec zasađeno vinovom lozom. S tog se brda pruža lijep pogled na ravne krajeve i na njima se mnogo toga može otkriti.« Sela »Globočec, Čukovec i Mali Bolfan leže na podnožjima padina koje se protežu naovamo iz južnih gora (...).« Također se spominju »uzvisine između Globočca i Čukovca«, kao i uzvisina »zvana Sv. Petka. Ipak, nad tom neimenovanom uzvisinom opet dominira brdo Graci. Ostale uzvisine naizmjenice dominiraju jedna nad drugom.« Uz selo Veliki Bolfan bilo je više uzvisina koje, osim Radovanice, nisu nosile nikakva posebna imena. Selo Cvetkovec »leži na podnožju dvaju padina malog bezimenog brdskog hrpta, koje se još spaja s visokom gorom«, očito ogrankom Kalničkog gorja. I selo Rasinja bilo je smješteno u podnožju »padina koje se protežu naovamo s visoke gore (…) Najviše su brdske glavice obrasle šumom, koja ima srednje visoka stabla i sasvim je gusto zarasla žbunjem.« Radeljevo Selo i Ivančec su zapisani kako »leže na blagoj brdskoj uzvisini.« Selo Segovina bilo je smješteno u dolini istoimenog potoka »i nad njim sa svih strana dominiraju okolne gorske padine (...) Okolna gora, od koje su najviše neke glavice na brdskom hrptu između ovog sela i Crne Glave, najvećim je dijelom prekrivena šumom.« U okolici sela Subotica »od gora na jugu najviše je brdo zvano Dugačko brdo. Većinom je, pak, pokriveno šumom. Šume koje se na njima nalaze imaju visoka stabla i sasvim su gusto zarasle žbunjem. Ovo selo leži na ravnici i nema solidne zgrade. Nad njim dominira brdska padina koja se spušta ovamo s Dugačkoga brda i obrasla je vinovom lozom.« Obronci Kalničke gore dolazili su do neposredne blizine grada Koprivnice, Kapela u Močilama »udaljena samo kojih 100 koraka od koprivničke zemaljske ceste, solidno je građena. Iz nje se mogu zapriječiti i putovi koji se tu križaju i ta zemaljska cesta. Nad njom, pak, dominira vinogora na jugu.«[43]

Zanimljivo je da su se sva pravoslavna vlaška sela koja su imala kolektivne privilegije i status tzv. »privatnih Vlaha«, primjerice, Črnoglevec, Duga Rijeka, Ludbreški Ivanec, Čukovec i Bolfan nalazila na sjeveroistočnom predgorskom dijelu Kalničkog gorja, gdje su se stanovnici uz ratarstvo mogli baviti stočarstvom, ne transhumantnim, već onim vezanim za najbliži teren oko svojih naselja. Ta područja zauzimala su približno 6000 ha i, ako preuzmemo ranije iznesenu procjenu o broju stanovnika, onda je moguće doći do pretpostavke da je na prostoru tzv. »privatnovlaških sela« krajem 17. stoljeća gustoća naseljenosti iznosila oko 20 stanovnika na km^2. Uzrok maloj gustoći naselje-

39 *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII. i XIX. stoljeća*, *Križevačka pukovnija*, pripremili Mirko Valentić, Ivana Horbec i Ivana Jukić, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., str. 107-108, 112.

40 *Križevačka pukovnija*, Sekcija 1.

41 *Hrvatska na tajnim zemljovidima XVIII.i XIX. stoljeća*, *Đurđevačka pukovnija*, pripremili Mirko Valentić, Ivana Horbec i Ivana Jukić, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., str. 73-84.

42 *Đurđevačka pukovnija*, Sekcija 2.

43 Križevačka županija, str. 122-129, 148-149.

nosti moramo tražiti u tadašnjem načinu obrade zemlje koji je tražio ostavljanje ugara na velikim površinama, ali i u potrebama stočarstva koje je tražilo povećani udio pašnjaka. Zbog svega toga već se tada moralo paziti da ne dođe do agrarne prenaseljenosti koja bi u nerodnim godinama dovela u pitanje egzistenciju većeg dijela tamošnjeg stanovništva. Možda je moguće postaviti pitanje nisu li u takvim uvjetima tzv. »priva-tni Vlasi« uspostavili određenu ravnotežu između svoje agrarne ekonomike i okoliša, odnosno nešto poput onoga što se danas često naziva »održivim razvojem«.[44]

Sa sjeverne predgorske strane Kalnika, gdje je naseljenost bila znatno rjeđa nego na južnim obroncima, još ni u drugoj polovici 18. stoljeća nije bilo jasne svijesti o nazivu gorja u čijem su se podnožju nalazila pojedina sela. To se dobro može vidjeti iz opisa sela Možđenec koje je bilo smješteno između sjevernih obronaka Kalničkog gorja i rijeke Bednje: »Visoka gora, na padinama koje stoje raštrkane kuće ovog sela, nema, doduše, imena, no prekrivena je s vrlo mnogo visokih i strmih, dijelom imenovanih, a dijelom neimenovanih, brdskih vrhova, a najviše ih je prekriveno šumama (…) Padine, koje se protežu vrlo daleko od spomenutih brdskih vrhunaca, imaju, pak, razne vrhove i uzvisine, koji su s obiju strana ispresijecani vrlo dubokim jarugama. Preko njih se ne može prijeći niti pješice, niti na konju, a također su vrlo gusto obrasle šumom. Cijela je ta gora, zbog vrlo velike divljine, na ovom je području nenaseljena i samo je tu i tamo, na najumjerenijim padinama zasađena s nešto loze. Putovi, koji vode preko nje, većinom su samo loši šumski putovi, kojima se može voziti volovskim kolima, no u svako su doba uporabljivi za jahanje. Šuma, koja se nalazi u ovome kraju, obrasla je visokim stablima i sasvim gusto zarasla žbunjem.«[45]

Ni stanovnici udaljenijeg sela Leskovec nisu imali svijest da žive podno Kalničke gore. To selo nije imalo prometnu vezu sa selima u kalničkom prigorju, što se dobro vidi iz opisa: »putovi, koji vode preko visoke i neimenovane gore, samo su šumski putovi, uporabljivi za izvoženje drva za suha vremena lošim drvenim kolima. Završavaju u pješačkim stazama.« Unatoč tome, za jedan dio Kalničkog gorja imali su naziv »brdo Vrh majura u visokoj gori na južnoj strani.« To je bilo najviše brdo u okolici, a očito se radi o jednom od vrhova Kalnika. O neprohodnosti Kalničkog gorja govori i opis sela Jalšovec »na blagoj uzvisini koja je povezana s brdom Korovcem.« Tamo jasno piše: »gore u ovdašnjem kraju na južnoj strani neprohodne su, najviše su glavice zasađene vinovom lozom i naizmjence dominiraju jedne nad drugima.«[46]

U okolici sela Terhovec, danas Čurilovec, zabilježeno je da »brdo Šopron dominira nad ovim krajem i s njegovih se padina može pucati i zapriječiti put prema Kapeli. Brdo zvano Ljubelj u ovdašnjim je gorama najviše brdo, no nadaleko naokolo prekriveno je šumom.« Dva »gotovo podjednako visoka brda: Peka i Ljubelj« zapisana su u blizini sela Ljubeščica, Rakovec i Kapela. Selo Drenovec nalazilo se najdublje usječeno u sjeverne obronke Kalničkog gorja, a u opisu stoji da »nad njim prstenasto ukolo dominiraju gorske padine, a među gorama s ove strane najviša su brda Cipela, Jalsov zdenec i Vrh majura. Pokrivena su šumom, kao i svi ti goroviti krajevi. Te su šume obrasle visokim stablima i gusto zarasle žbunjem i kroz njih konjica izvan putova ne može proći.«[47]

Analizom prvih preciznijih karata iz druge polovice 18. stoljeća moguće je utvrditi da je gustoća naseljenosti na prigorskoj, južnoj strani Kalničkog gorja bila znatno veća, sve do najvišeg kalničkog gorskog hrpta gdje su se na najvišim nadmorskim visinama nalazila sela Vojnovec (380 m) i Kalnik (359 m), a na nešto nižim visinama Kamešnica, Šopron, Gornja Rijeka, Sudovec, Čanjevo i druga. Upravo na području oko sela koja su bila smještena neposredno ispod gorskog hrpta vidljivo je da su šume većim dijelom bile iskrčene. Na kalničkim padinama sjeverno od gorskog hrpta vidljiv je veliki šumski kompleks koji se spuštao u gotovo neprekinutom nizu do rijeke Bednje. Jedine iskrčene površine bile su oko sela formiranih na

44 Hrvoje Petrić, O najstarijim srpskim naseljavanjima i tzv. privatnim Vlasima u Kraljevini Slavoniji, *Spomenica Josipa Adamčeka*, Zagreb: FF Press, 2009., str. 140.

45 Križevačka županija, str. 105.

46 Križevačka županija, str. 107-108.

47 Križevačka županija, str. 108-111.

kontaktnoj zoni doline rijeke Bednje i najsjevernijih obronaka Kalničkog gorja (Možđenec, Ljubeščica, Terhovec, Leskovec itd.). Na sjevernim obroncima Kalničkog gorja, uz samu rijeku Bednju bilo je nenaseljeno selo Drenovec, formirano u gorskom području najbliže kalničkom hrptu. Oko njega bio je iskrčen dio šuma, a uz puteljak i potok Ljuba voda (Ljubeščica), južno od vrha Ljubelj (558 m) nalazilo se iskrčeno područje gdje su ucrtani palionica potaše i mlin za valjanje sukna.[48]

Nedostatak šumskih površina oko sela u južnom (prigorskom) dijelu ispod dominantnog hrpta Kalnika možda je moguće objasniti krčenjem uslijed porasta gustoće naseljenosti tijekom 17. stoljeća. Usporedimo li popise obitelji iz 1598. s popisima iz 1704. i 1706. godine na području rimokatoličkih župa Kalnik, Gornja Rijeka i Visoko čija sela obuhvaćaju sva naselja južno od kalničkog gorskog hrpta, moguće je ustanoviti znatni porast gustoće naseljenosti. Na ovome je području 1598. živjela 231 obitelj u 22 sela, a početkom 18. stoljeća broj obitelji se gotovo udvostručio, tj. porastao je na 430. Istovremeno se udvostručio i broj sela, tj. porastao je na 43. Pri tome valja istaknuti kako je došlo i do unutarnje transformacije naseljenosti jer je raseljeno 5 manjih sela koja su očito bila smještena na nepristupačnim terenima.[49]

Današnje selo Kalnik, nekadašnje trgovište Brezovica,[50] starim se imenom nazivalo još 1651. godine,[51]a najkasnije početkom 18. stoljeća u potpunosti je prevladao novi naziv Kamnik, odnosno Kalnik.[52]

U religijskoj topografiji gorskih prostora najvažnije mjesto zauzima simbolika vrhova jer su oni smatrani mjestima gdje se dodiruju nebo i zemlja[53] i gdje se čovjek može najviše približiti Bogu. Stoga ne treba čuditi pojava brojnih kultnih mjesta na Kalniku, od stare povijesti do danas. Kalnik se u ranom novom vijeku isticao brojem kultnih mjesta, svetišta i kapelica kojima su se služili ondašnji stanovnici bilo katoličke bilo pravoslavne konfesije.[54] Spomenimo samo da je s kalničkog prostora podrijetlom i rimokatolički svetac Sveti Marko Križevčanin.[55]

Nije slučajno što upravo na dodiru Kalničkog gorja i Bilogore nastaje Lepavina, jedan od najznačajnijih srpskopravoslavnih manastira u savsko-dravskom međuriječju. Manastir Lepavina također je lociran na tzv. Lepavinskoj previji (oko 186 m nadmorske visine) koja predstavlja najniže položen prolaz između Zagreba i Ugarske. Koliko je manastir Lepavina imao dodira s Bilogorom i Kalničkim gorjem toliko mu je zahvaljujući Lepavinskoj previji bila otvorena komunikacija prema Ugarskoj preko Koprivnice, Zagrebu preko Križevaca i središtu episkopije/biskupije-Marči.

Moguće je zaključiti da su još u drugoj polovici 18. stoljeća stanovnici koji su živjeli podno Kalničkog gorja Kalnikom nazivali samo područje središnjeg dijela današnjeg gorja, tj. područje oko najvišeg vrha Kalnika (643 m) te zapadniji gorski prostor oko Malog Kalnika (460 m). I na vojnoj karti nastaloj u posljednjim desetljećima 18. stoljeća znak za Kalničko gorje (Gebürg Kalnik) odnosi se samo na hrbat (Kalnik-Begersrücken) koji se pruža u smjeru istok-zapad i jasno ističe u krajoliku. Izvan toga područja stanovništvo nije imalo svijest da živi ispod Kalničkog gorja. Očito je pojam Kalnika proširen na cijelo gorsko područje tek nakon kraja 18. stoljeća, ali ta problematika izlazi iz okvira ovoga rada. Dovoljno je spomenuti da i danas lokalno stanovništvo koje živi u prigorskom (južnom) dijelu Kalničkog gorja Kalnikom zove samo južni greben, koji počinje s vrhom Pusta Barbara na zapadu te se proteže preko najvišeg vrha, odnosno kalničke grede prema Velikom Brdu.

48 Križevačka županija, karte, Sekcija 14 i Sekcija 19.

49 Nadbiskupijski arhiv Zagreb, Kanonske vizitacije, Prot. 130/I; Josip Adamček, Ivan Kampuš, *Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV. i XVI. stoljeću*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest, 1976., str. 441-464.

50 Hrvoje Petrić, Trgovište Brezovica u Križevačkoj županiji, *Cris,* VI., Križevci, 2004., str. 27-34.

51 Kaptolski arhiv Zagreb, Fassiones XI, 56.

52 Hrvoje Petrić, Pokušaj procjene ukupnog broja stanovnika na području Kalničkog arhiđakonata od kraja 16. do početka 18. stoljeća, *Cris*, IX., Križevci, 2007., str. 40.

53 Marko Šarić, Ekohistorijski osvrt na planine i morlački svijet, Dalmatinska zagora, Nepoznata zemlja (katalog izložbe), Zagreb: Klovićevi dvori, 2007, str. 221-231.

54 *Križevci-grad i okolica*, Institut za povijest umjetnosti, Križevci: Ogranak Matice hrvatske Križevci, 1993.

55 Sveti Marko Križevčanin (Križevci, 1588.-Košice, 7. rujna 1619.); Ivan Peklić, *Hrvatski mučenik Sveti Marko Križevčanin*, Križevci: Veda, 1995.

Iako većina stanovništva nije imala svijest o pojmu Kalnika na području koji se danas u geografskom i ekohistorijskom smislu određuje na cijelom prostoru Kalničkog gorja, kartografi su imali jasnu predodžbu od sredine 17. stoljeća. Toponim Kalnika (Kalničkog gorja) na starim zemljovidima neznatno se mijenjao. Primjerice, Stier na svojoj karti iz oko 1657. spominje «Kaminger Gebürg», Glavač 1673. ima ucrtanu planinu «Kamnitza», kao i Canteli 1690. godine, a Valvasor krajem 17. stoljeća ucrtava «Kamniza Mons».[56]

Jedno od pitanja koje se nameće jest koliko su ekološki aspekti planine (tzv. «prostorne strukture») utjecali na pojavu i razvoj specifičnog povijesnog entiteta, odnosno koliko su «antropogene strukture» oblikovale i obilježile prostor Kalničkog gorja, određujući ga kao osobit i prepoznatljiv antropogeografski i etnokulturni prostor. [57]

Iako bi o svim stanovnicima Kalničkog gorja, uvjetno rečeno, mogli govoriti kao o Kalničanima, kod njih se nije razvio zaseban «kalnički identitet» (za razliku od Moslavaca, koji žive oko Moslavačke gore), premda su za to postojali svojevrsni preduvjeti još u srednjem vijeku. Naime tada je postojala Kalnička županija koja je udružena u Križevačku županiju sredinom 14. stoljeća.[58] Možda nerazvijanje zasebnog «kalničkog identiteta» treba tražiti upravo u činjenici da u 16. stoljeću nestaju posljednja gradska naselja na samom Kalniku te da se težište centraliteta seli na rubove planine i prema gradskim središtima razvijenim na kontaktu Kalničkog gorja i okolnih nizina. Treba spomenuti i to kako se od novijeg doba stanovnici Kalničkog gorja autoidentificiraju isključivo kao: a) Prigorci (oni koji gravitiraju Križevcima i Vrbovcu s time da je kod njih osjećaj pripadnosti Kalniku najizraženiji), b) Podravci (oni koji su usmjereni na Koprivnicu i Ludbreg) i c) Zagorci (oni koji gravitiraju prema Varaždinskim Toplicama i Novom Marofu).

Usprkos tome, sociokulturna obilježja «specifičnog podneblja» nastajala su u dinamičnoj interakciji prirodnih uvjetovanosti i ljudskih mogućnosti. Egzistencijalna borba natjerala je «kalničkog čovjeka» na vrednovanje i korištenje raspoloživih resursa Kalničkog gorja. Na neki je način Kalničko gorje upravljalo životima Kalničana (bez obzira autoidentificirali se oni kao Prigorci, Podravci ili Zagorci) isto kao što su i Kalničani upravljali ekosustavom gore (planine). Osnivanjem novih naselja, poljoprivredom i sječom šume tijekom ranoga novog vijeka mijenjali su i preoblikovali gorski (planinski) okoliš prilagođavajući ga svojim potrebama i definirajući prostorne odnose koji će oblikovati današnju sliku naseljenosti.

Summary

Hills of Kalnik in 1780's: contributions to environmental history

Keywords: Kalnik hills, (Mt Kalnik), Early Modern Age, environmental history, historical geography, social geography, cultural geography, mountains

This paper brings an overview of Mt. Kalnik natural and geographical characteristics, with an attempt to reconstruct what it was like in the early Modern Age, with further anthropization processes of Kalnik. The paper tries to define models of environmental history research in peri-Pannonian hills in the Early Modern Age, shown on a study case of Kalnik hills. This paper explores the hills of Kalnik, to the limited extent permitting (16th to 18th century documents) of the early Modern Age, focused on environmental history approach.

56 Ljudevit Krmpotić, *Izvještaji o utvrđivanju granica Hrvatskog Kraljevstva od 16. do 18. stoljeća*, Hannover-Karlobag-Čakovec, 1997, str. 43. Karte se čuvaju u Nacionalnoj knjižnici u Beču pod signaturom ÖNB, Codex 8608, fol. 32.; ÖNB, Codex 9225, fol. 36; Glavačevu kartu u nakladi *Vrela i prinosi* u Sarajevu 30-ih godina 20. stoljeća za objavljivanje priredio je Miroslav Vanino koji je na više mjesta pisao o Glavaču. Miroslav Vanino, Kartograf Stjepan Glavač D. I. (1627.-1680.), *Vrela i prinosi*, 6, Sarajevo, 1936., str. 139-143; Giacomo Cantelli da Vignola, Parte della Schiavonia…, Roma, 1690, u: G. G. Rossi, Mercurio geografico overo…, Roma 1692-94, *Atlas Hungaricus*, Budapest, 1996., sv. 2., str. 522; Reprodukcija karte u Zaključcima Hrvatskog sabora, 1., Zagreb, 1958., str. 575.

57 Šarić, Ekohistorijski osvrt na planine i morlački svijet, str. 221-231.

58 Balog, *Križevačko-kalnička regija u srednjem vijeku*, str. 17.